

UDK: 930.2(497.5):355-1943-
355.313(490=862)-1943
Stručni članak
Primljeno: 22. IX. 1993.

**Pregled važnijih izvora i literature o pobuni
Trinaestoga pionirskog bataljuna 13. SS divizije
u Francuskoj 1943. godine**

VLADIMIR GEIGER
Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Slučaj pobune hrvatskih domobrana pripadnika Trinaestog pionirskog bataljuna 13. SS divizije na jugu Francuske 1943. godine, potpuno je zanemarena tema novije hrvatske vojne i ratne povijesti. Do danas, u svezi ove pobune ostalo je dosta neriješenih pitanja i nepoznanica. Rad donosi pregled najznačajnijih izvora, autora i literature o pobuni.

Brojna pitanja iz hrvatske vojne i ratne povijesti, napose ona koja se odnose na razdoblje drugoga svjetskog rata, nisu dovoljno poznata i istražena. Niz je tema i podtema koje do sada nisu obrađivane. Zasiurno, jedna od važnih, a ipak malo ili, bolje rečeno, premalo poznatih tema je i pitanje hrvatskog domobranstva u drugom svjetskom ratu, kao i sudjelovanje Hrvata u njemačkim jedinicama od 1941. do 1945. godine.

U rasvjetljavanju mnogih detalja vezanih uz ovu problematiku, publicistika je učinila dosta. Ipak, do danas je izostalo sustavno znanstveno istraživanje i ovoga, vrlo važnog segmenta hrvatske vojne povijesti. U historiografiji je samo usput zabilježeno sudjelovanje Hrvata u njemačkim vojnim jedinicama. U većini radova o njemačkim jedinicama spominju se i Hrvati, hrvatske postrojbe, njihov sastav i zapovjedništva, ali, na žalost, usput su samo zabilježeni. Mnogi dosad objavljeni radovi nestručni su i tendenciozni. Dosta toga morat ćemo isražiti, preispitati, odbaciti i reinterpretirati. Vremena koja su pred nama otvaraju mogućnost objektivnog pristupa.

Jedna od važnih, a ipak premalo poznatih tema je i pobuna Trinaestoga pionirskog bataljuna 13. SS divizije u mjestu Villefranche-de-Rouergueu, na jugu Francuske, 1943. godine. Taj je događaj, neopravdano i nerazumljivo, novija hrvatska povijest gotovo potpuno zanemarila. Do danas u svezi ove pobune ostalo je dosta pitanja. Ono što je i napisano i objavljeno, i u historiografiji i u publicistici, umnogome je, na žalost, samo

zamagljilo problem. Puno toga, u ovisnosti o dnevnopolitičkim potrebama eksplicite je dokazivano i jednodimenzionalno prezentirano javnosti. Slučaj pobune Trinaestoga pionirskog bataljuna u Villefranche-de-Rouergueu ostao nam je velikom nepoznanicom. Razlog nije samo bijeg od teme, nego ponajviše nedostatak pouzdanih dokumenata i svjedočanstava. Premda se u proteklih pola stoljeća o pobuni u Villefranche-de-Rouergueu pisalo u više navrata, ništa nije riješeno i razjašnjeno, barem ne na prihvatljiv način. Publicistika je kao i drugdje otvorila temu. Historiografija se tom pobunom, uglavnom, nije bavila. Povjesničari koji pobunu u Villefranche-de-Rouergueu u svojim radovima o 13. SS diviziji i spominju, ne pridaju joj veće značenje, smatraju je efemernim događajem i govore o njoj samo usputno.

Problem za sebe je nedostatak arhivske građe. Kada je riječ o izvornoj građi, treba naglasiti da se do sada koristila gotovo isključivo francuska arhivska građa, koja je, nedvojbeno, u sagledavanju teme jednostrana. Potupno je zanemarena, osim izuzetaka, njemačka arhivska građa iako bi ona (u slučaju da je sačuvana) u istraživanju, obradi i rasvjetljavanju pobune trebala imati primarno mjesto i značenje. Zbog toga, nesumnjivo, oko pobune u Villefranche-de-Rouergueu, mnoga su pitanja ostala i dalje neriješena.

Zahvaljujući Francuzima učinjeni su prvi koraci u prikupljanju građe o pobuni. Odlukom gradonačelnika Villefranche-de-Rouerguea, osnovan je još u vrijeme rata dosje »Njemački poslovi«. U njemu se nalaze mnogi važni dokumenti o pobuni 1943. godine. Poslije rata dosje je obogaćen novim dokumentima i iskazima očevidaca, koji se i danas čuvaju u tamošnjoj gradskoj vijećnici. Na osnovi tih materijala nastali su i najznačajniji prilozi o pobuni Trinaestoga pionirskog bataljuna 1943. godine.

O njemačkoj 13. SS diviziji objavljeno je do sada tridesetak dokumenata i to u *Zbornicima narodnooslobodilačkog rata* Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, uglavnom u tomovima IV. i XII. (njemački dokumenti) svi iz vremena od 1943. do 1945. godine.

Od neobjavljenih dokumenata najviše ih je u bivšem Arhivu Vojnoistorijskog instituta (sada Arhiv Oružanih snaga Jugoslavije) u Beogradu, u njemačkoj arhivi (Fond 13. SS divizije »Handžar«, te dijelom u fondu V. SS brdskoga korpusa i fondu 7. SS dobrovoljačke brdske divizije »Prinz Eugen«). Tu se nalaze i dokumenti sa saslušanja pojedinih zapovjednika u toku i poslije rata o 13. SS diviziji, u kojima se govori i o pobuni u Francuskoj. Na osnovi tih saslušanja i postojećih dokumenata, sačinjeni su elaborati Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača o 13. SS diviziji, od kojih su neki objavljeni. Dio neobjavljenih dokumenata nalazi se u Arhivu Bosne i Hercegovine i Arhivu Instituta za istoriju (oba u Sarajevu), kao i tamošnjem Arhivu Republičkog SUP-a Bosne i Hercegovine, ako tijekom ovog rata nisu uništeni. Nekoliko dokumenata sličnog sadržaja nalazi se u Arhivu Hr-

¹ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, Vojnoistorijski institut Jugoslavenske armije, Beograd, tom IV. (knj. 1-35), 1951.-1974., tom XII., (knj. 1-4), 1973.-1979.

vatske, u fondu Zemaljske komisije Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Uz to, i u Arhivu bivšega Republičkog SUP-a Hrvatske (sada MUP-a) čuva se dio izvještaja OZNE o toj diviziji.

Zasigurno, potpunija građa od 13. SS diviziji, a očekivati je i o samoj pobuni u Trinaestom pionirskom bataljunu, trebala bi se nalaziti u njemačkim arhivima (Koblenz, Potsdam, Bonn, Berlin, Freiburg...). Tu građu povjesničari do sada nisu sustavnije prikupljali i istraživali, što treba imati na umu pri budućem bavljenju problematikom pobune Trinaestoga pionirskog bataljuna u Francuskoj, i općenito tematikom 13. SS divizije, kao i ostalih njemačkih postrojba u kojima je bilo Hrvata. Brojna pitanja i nejasnoće nameću potrebu sustavnog prikupljanja rasute arhivske građe o toj pobuni. Potrebni su obuhvatniji i dublji odgovori, za razliku od onih koje nude dosadašnji autori i napisi. Upravo stoga, Institut za suvremenu povijest pokrenuo je projekt — znanstveno istraživanje pod nazivom *Sudjelovanje Hrvata u njemačkim jedinicama (1941.—1945.)*. Namjera je projekta pronaći, evidentirati i prikupiti rasutu arhivsku građu u zemlji i inozemstvu (Njemačka, Austrija, Francuska, Italija, Rusija, Srbija, Bosna i Hercegovina...). Postoji bojazan da je dio arhivske građe uništen, a dio dokumenata »zaleđen«, napose u arhivima Beograda. Nedostatak građe namjerava se nadoknaditi sjećanjima preživjelih pripadnika hrvatskih postrojba u Trećem Reichu. Radi što objektivnijeg i otvorenijeg pristupa temi, potrebno je evidentirati i skupiti sav dostupni sačuvani arhivski materijal. Pojava i prezentacija novih, do sada nepoznatih dokumenata, bila bi značajna i od neprocjenjive vrijednosti za sagledavanje ove problematike u cjelini.

Prvi značajniji prilog o pobuni u Villefranche-de-Rouergueu pojavio se 1967. godine u sarajevskim *Večernjim novinama*, najprije u serijalu pod naslovom »Tajna Vilfranša«² a zatim u serijalima »Nova otkrića o Vilfranšu«³ i »Nova saznanja o Vilfranšu«⁴. Na osnovi do tada poznatih činjenica i svjedočanstava onih koji su o pobuni Trinaestoga pionirskog bataljuna nešto znali, kao i sudionika događaja, u serijalima se pokušava rekonstruirati događaj. Oni donose niz podataka o pobuni. Uložen je i velik napor ne bi li se rasvijetlio lik Ferida Džanića, vođe pobune. Rekonstruirani su mnogi detalji iz biografije Ferida Džanića. Ipak, nakon svega, pokazalo se da su brojni navodi netočni, preuveličani, što više i neistiniti. Uz to, treba navesti, ova serija napisa izazvala je u javnosti različite reakcije. Unatoč tome, nitko o pobuni nije rekao ništa potanje, barem ne utemeljeno i dokumentirano.

Nakon toga, A. Budimčić u zagrebačkom *Vjesniku* 1968. godine⁵ u kraćem serijalu pokušava ponovno osvijetliti taj događaj. Budimčić je,

² S. Čurtović-N. Rošić, »Tajna Vilfranša«, *Večernje novine*, Sarajevo, 8.—16. V. 1967.

³ (Redakcija), »Nova otkrića o Vilfranšu«, *Večernje novine*, Sarajevo, 17. V.—16. VI. 1967.

⁴ V. Kazimirović, »Nova saznanja o Vilfranšu«, *Večernje novine*, Sarajevo, 27. VII.—18. VIII. 1967.

⁵ A. Budimčić, »Krvavo jutro Villefranchea«, *Vjesnik*, Zagreb, 31.III.—2. IV. 1968.

uglavnom, podatke o pobuni dobio od preživjelog pripadnika Trinaestoga pionirskog bataljuna Ante Jeleneka, jednog od navodnih vođa pobune, te nekih drugih pripadnika 13. SS divizije. Ali u rasvjetljavanju pobune ni on nije stigao daleko.

Iste, 1968. godine objavljen je u zagrebačkom *Vjesniku u srijedu* serijal V. Malekovića,⁴ koji donosi niz novih i proširuje stare podatke o pobuni. Boravio je u Francuskoj, prikupio građu u arhivima Villefranchea, Rodeza, Toulousea i Pariza, konzultirao neke francuske povjesničare i publiciste, anketirao očevce događaja, te se koristio iskazima preživjelog Jeleneka, kao i do tada objavljenim napisima o pobuni. Malekovićev rad i danas je najcjelovitiji prikaz pobune u Villefranche-de-Rouergueu na hrvatskom jeziku.

Uz navedeno, ima čitav niz kraćih osvrti i napisa različitih autora o pobuni u Francuskoj 1943. godine, kao i niz do sada neobjavljenih zabilježaka, svjedočanstava i manjih rukopisa koji se posredno ili neposredno bave pobunom.

Bitno je navesti tekst Bože (Ante Jeleneka, jednog od vođa pobune i rijetkih preživjelih »O herojskoj pobuni bataljona prisilno mobiliziranih Hrvata u Vilfranšu«, koji je na osnovi svojih i sjećanja nekih drugih preživjelih napisao nakon rata.⁵ Znakovito je da postoji nekoliko verzija ovog teksta, te da je Jelenek više puta mijenjao svoja sjećanja i iskaze. Ipak, većina autora koristi se Jelenekovim izjavama i tvrdnjama.

Pobunu je, prema nekim navodima, istraživao i njome se bavio i M. Hadžijanić, koji je u tu svrhu boravio u Francuskoj. O 13. SS diviziji i pobuni Trinaestoga pionirskog bataljuna pisao je 1975. godine i E. Mičković u do danas neobjavljenom rukopisu »Horda zvana Handžar divizija«.⁶

Nedostatak navedenih radova, napose Mičkovićeva rukopisa, jest nena-vođenje izvora, a ako su i navedeni, teško su provjerljivi.

Godine 1980. L. Erignac objavio je o pobuni u Villefranche-de-Rouergueu knjigu *Pobuna Hrvata*,⁷ u kojoj na osnovi dostupne arhivske građe (ulga-vnom francuske) i literature opisuje događaje. Erignacovo je djelo pu-blicističko, bavi se povijesnom rekonstrukcijom pobune Trinaestoga pio-nirskog bataljuna. Autor zasniva izlaganje na službenim zapisima, svje-dočanstvima i osobnim sjećanjima (naime, bio je očevidac). U pisanju toga rada, služio se također istraživanjima novinara Malekovića, te po-najviše svjedočanstvima Jeleneka. Knjiga je pisana nekritički, bez znan-stvenog aparata. Erignac pobuni pridaje dalekosežno pozitivno značenje. Istu važnost događajima u Villefranche-de-Rouergueu daje i E. Čalić.⁸

⁴ V. Maleković, »U traganju za povijesnom istinom o pobuni Hrvata i Musli-mana u Villefrancheu«, *Vjesnik u srijedu*, Zagreb, 21. VIII.—16. X. 1968.

⁵ B. (A.) Jelenek, *O herojskoj pobuni bataljona prisilno mobiliziranih Hrvata u Vilfranšu*, Sarajevo, 1949., 30 str. (rukopis).

⁶ E. Mičković, *Horda zvana Handžar divizija*, Zagreb, 1975., 140 str. (rukopis).

⁷ L. Erignac, *Le revolte de Croates de Villefranche-de-Rouergue*, Villefranche-de-Rouergue, 1980., str., ilustr.

⁸ E. Čalić, *Himmler i njegovo carstvo*, Globus, Zagreb, 1982., 176—179.

Na osnovi iskaza sudionika pobune koji su dovedeni u konc-logor Sachsenhausen (gdje je bio zatočen i Čalić) donosi podatke o pobuni, posebice o sudbini pobunjenika prilikom transporta, zatim o njihovoj sudbini u logoru. Navodi i podaci koje donosi autor dragocjeni su i nenadoknadivi, ikao u usporedbi s nekim drugim tvrdnjama i navodima različiti i kontradiktorni.

U nas se o događajima u Villefranche-de-Rouergueu odavno zna. Ipak, historičari i historiografija, pobunu spominju samo usput. F. Čulinović¹¹ uz navođenje podataka o formiranju 13. SS divizije, govori i o pobuni (naziva je »otvorena pobuna«) u Villefranche-de-Rouergueu. Uz korištenje domaćom i stranom literaturom (njemačkom) o ovom problemu poziva se na podatke iz arhiva Vojnoistorijskog instituta u Beogradu i honskog arhiva.

Pobunu samo usput spominje i F. Jelić-Butić.¹² O ovom događaju ne govori ništa određenije, te citira rad V. Malekovića.

Nešto više o pobuni u Francuskoj donosi E. Redžić.¹³ Autor tumači pobunu u Villefranche-de-Rouergueu kao isključivo muslimansku, daje neka nova objašnjenja i podatke i poziva se na dokumente iz Arhiva Vojnoistorijskog instituta u Beogradu.

V. Dedijer i A. Miletić¹⁴ preuzimaju podatke o 13. SS diviziji od Redžića i donose izvod iz elaborata Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača o 13. SS bosansko-hercegovačkoj diviziji »Handžar«, u kojemu se govori i o pobuni u Francuskoj.

Njemački povjesničari, u prvom redu oni koji su pisali o NDH, dotiču se ove pobune tek površno ne analizirajući je. Nešto više o pobuni govore samo L. Hory i M. Broszat.¹⁵

I ovo bi u historiografiji bilo, uglavnom, sve.

Dakle, pred povjesničarima i historiografijom je niz otvorenih i neriješenih pitanja. Niz je nepoznanica, pitanja i protupitanja koja se sama nameću. Bilo kako bilo, treba rasvijetliti ne samo događaj nego i njegove uzroke i stvarno značenje.

¹¹ F. Čulinović, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1970., 279.

¹² F. Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945.*, SN Liber i Školska knjiga, Zagreb, 1978., 265.

¹³ E. Redžić, *Muslimansko autonomništvo i 13. SS divizija. Autonomija Bosne i Hercegovine i Hitlerov Treći Rajh*, Svjetlost, Sarajevo, 1987., 136-137.

¹⁴ V. Dedijer-A. Miletić, *Genocid nad Muslimanima 1941-1945. Zbornik dokumenata i svjedočenja*, Svjetlost, Sarajevo, 1990., 52-57, 454 i dalje.

¹⁵ L. Hory-M. Broszat, *Der kroatische Ustascha-Staat 1941-1945*, Institut für Zeitgeschichte, Stuttgart, 1965., 159.

SUMMARY

THE REVIEW OF SOURCES AND LITERATURE ABOUT THE 1943 REBELLION OF THE 13TH PIONEER BATTALION OF THE 13TH SS DIVISION IN FRANCE

Many questions related to Croatian military and war history, especially those referred to the World War II, are not well explored and known. This is also the case with the rebellion of Croats in the 13th Pioneer Battalion of the 13th SS Division in Villefranche-de-Rouergue in southern France. Even though there exists a number of works about this rebellion, many questions are still opened. The author reviews some of the most important known documents and literature about it and discusses their significance; he also reviews the archives that hold materials related to this matter.